

HÖGSTA DOMSTOLENS BESLUT

meddelat i Stockholm den 29 december 2022

Mål nr

Ä 4949-22

PARTER

Klagande

MA

Ombud: Advokat OH

Motpart

Kriminalvården

Sektion för allmän klientjuridik (västra)

Box 331

701 46 Örebro

SAKEN

Särskild föreskrift om vistelseort

ÖVERKLAGAT AVGÖRANDE

Svea hovrätts beslut 2022-07-08 i mål Ä 7143-22

Dok.Id 245315

HÖGSTA DOMSTOLEN	Postadress	Telefon 08-561 666 00	Expeditionstid
Riddarhustorget 8	Box 2066	Telefax -	08:00–12:00
	103 12 Stockholm	E-post:	13:15–16:00
		hogsta.domstolen@dom.se	
		www.hogstodomstolen.se	

HÖGSTA DOMSTOLENS AVGÖRANDE

Högsta domstolen undanröjer hovrättens och tingsrättens beslut och avvisar Kriminalvårdens överklagande av övervakningsnämndens beslut den 27 april 2022.

Högsta domstolen avslår MAs yrkande om att offentlig försvarare ska förordnas för honom.

Högsta domstolen avslår MAs yrkande om ersättning för rättegångskostnader.

YRKANDEN I HÖGSTA DOMSTOLEN

MA har i första hand yrkat att hovrättens beslut ska undanröjas och att Kriminalvårdens talan ska avvisas. I andra hand har han yrkat att de särskilda föreskrifterna om vistelseförbud och om elektronisk kontroll ska upphävas, eller i vart fall att föreskriften om vistelseförbud inte ska avse Uppsala stad och den del av Gränby som avser området inom gatorna Kungsängsleden – Tycho Hedéns väg – Vaksalagatan – Österleden.

Kriminalvården har motsatt sig ändring av hovrättens beslut.

MA har även yrkat att hans ombud ska förordnas som offentlig försvarare för honom samt att han ska tillerkännas ersättning för rättegångskostnader i Högsta domstolen.

SKÄL

Bakgrund

1. MA påbörjade i juni 2021 verkställigheten av ett fängelsestraff. Villkorlig frigivning skulle ursprungligen ske den 4 maj 2022 men Kriminalvården beslutade att skjuta upp den villkorliga frigivningen till den 18 maj 2022 på grund av att MA hade misskött sig under fängelsevistelsen.

2. Kriminalvården beslutade den 1 april 2022 en särskild föreskrift av innebörd att MA inte fick vistas i kommunerna Uppsala och Gävle under ett års tid räknat från dagen för villkorlig frigivning. Föreskriften skulle enligt ett särskilt beslut kontrolleras genom elektronisk övervakning under sex månader.
3. MA överklagade besluten till övervakningsnämnden. Nämnden bedömde att den geografiska avgränsningen av vistelseförbudet var oproportionerligt omfattande och undanröjde föreskrifterna genom ett beslut den 27 april 2022. Enligt nämnden var det befogat med ett vistelseförbud som omfattade Uppsala stad men nämnden ansåg det inte lämpligt att som första instans besluta om detta.
4. Efter att övervakningsnämnden meddelat sitt beslut fattade Kriminalvården den 11 maj 2022 ett nytt beslut med en särskild föreskrift för MA. Föreskriften innebar nu ett förbud för honom att under ett års tid från dagen för den villkorliga frigivningen vistas i Uppsala stad jämte vissa preciserade områden inom Gränby och Gottsunda. I ett särskilt beslut bestämdes att även denna föreskrift skulle kontrolleras genom elektronisk övervakning.
5. MA överklagade även dessa beslut. Både övervakningsnämnden och tingsrätten avslag överklagandet. Tingsrättens beslut fick laga kraft.
6. Utöver att besluta nya föreskrifter överklagade Kriminalvården övervakningsnämndens beslut att undanröja de föreskrifter som Kriminalvården hade beslutat om den 1 april 2022. Tingsrätten avslag överklagandet i ett beslut den 20 maj 2022, det vill säga efter det att Kriminalvården hade meddelat de senare besluten.
7. Kriminalvården överklagade tingsrättens beslut till hovrätten. I hovrätten yrkade Kriminalvården i andra hand att vistelseförbudet skulle omfatta vissa närmare preciserade områden i Uppsala och Gävle. Hovrätten, som bedömde att det vistelseförbud som Kriminalvården hade beslutat den

11 maj 2022 inte utgjorde hinder mot att pröva överklagandet, har beslutat i enlighet med myndighetens andrahandsyrkande.

Vad målet i Högsta domstolen gäller

8. Målet gäller föreskrifter om vistelse enligt 26 kap. brottsbalken. Frågan i Högsta domstolen är främst vilken betydelse det har vid prövningen av ett överklagande av en sådan föreskrift att det vid tidpunkten för prövningen har fattats beslut om en ny föreskrift.

Villkorlig frigivning och övervakning

9. Den som har dömts till ett tidsbestämt fängelsestraff ska som huvudregel friges villkorligt när två tredjedelar av straffet har avtjänats. Efter den villkorliga frigivningen gäller en prøvotid som motsvarar den strafftids återstår vid frigivningen, dock minst ett år. Straffet är helt verkställt vid prøvotidens utgång under förutsättning att villkorligt medgiven frihet inte längre kan förverkas. (Se 26 kap. 6 och 10 §§ brottsbalken.)

10. Den som är villkorligt frigiven ska ställas under övervakning, om det behövs för att minska risken att han eller hon begår nya brott eller för att på annat sätt underlätta hans eller hennes anpassning i samhället. Övervakningen upphör, om inte annat beslutats, vid prøvotidens utgång. Beslut om övervakning fattas av Kriminalvården. (Se 26 kap. 12 §.)

Särskilda föreskrifter

11. Av samma skäl som motiverar att den frigivne ställs under övervakning får Kriminalvården även besluta om särskilda föreskrifter som ska följas av den övervakade. En sådan föreskrift ska beslutas för viss tid, högst ett år åt gången. Tanken är att föreskriften ska kunna bidra till att skapa en tydlighet och struktur för tiden efter den villkorliga frigivningen. (Se 26 kap. 16 § och prop. 2018/19:77 s. 31.)

12. Om den frigivne bryter mot en föreskrift, får Kriminalvården vidta vissa åtgärder. Vid allvarliga överträdelse kan villkorligt medgiven frihet förverkas. (Se 26 kap. 19 §.)

Föreskrifter om vistelse

13. En särskild föreskrift får avse bl.a. vistelseort eller andra anvisningar om på vilka platser eller inom vilka områden den dömda ska vistas eller inte får vistas (26 kap. 16 § andra stycket 7). En sådan föreskrift kan användas i kontrollsyfte när det är särskilt angeläget att hålla den dömda borta från en viss miljö, t.ex. för att motverka återfall i brott mot en viss person eller förhindra att den övervakade uppehåller sig i en kriminell miljö. (Se prop. 2018/19:77 s. 35 och 62.)

14. Om det behövs för att kontrollera en föreskrift om vistelse, får Kriminalvården besluta om elektronisk övervakning för högst sex månader åt gången (26 kap. 17 §).

15. En föreskrift om vistelse är en ingripande åtgärd som innebär en betydande inskränkning i den personliga rörelsefriheten. Det är mot den bakgrunden angeläget att det inte råder några oklarheter om vilka skyldigheter den dömda har att iaktta med anledning av föreskriften. Det måste därför i föreskriften tydligt preciseras vilken plats eller vilket område som den avser.

16. Den geografiska omfattningen av en föreskrift om vistelse får inte vara större än vad som krävs för att uppnå syftet med åtgärden. En proportionalitetsbedömning måste göras i varje enskilt fall. Är det fråga om flera åtgärder, måste det även beaktas att dessa sammantaget inte blir alltför ingripande.

Beslutsordningen

17. Beslut om särskilda föreskrifter för villkorligt frigivna enligt 26 kap. brottsbalken fattas av Kriminalvården. Besluten får överklagas till

övervakningsnämnden. Kriminalvårdens och övervakningsnämndens beslut gäller omedelbart. Beslut från övervakningsnämnden får överklagas till allmän domstol. Vid sådant överklagande gäller lagen (1996:242) om domstolsärenden. (Se 37 kap. 7, 10 och 11 §§ brottsbalken.)

18. Vid prövning i övervakningsnämnd av en föreskrift om vistelse bör det eftersträvas att föreskriften, om det bedöms finnas behov av en sådan, får en omfattning som är proportionerlig och även i övrigt lämplig med hänsyn till förhållandena i det enskilda fallet. För att möjliggöra detta kan det många gånger vara ändamålsenligt att Kriminalvården under förfarandet i övervakningsnämnden framställer alternativa yrkanden. Det kan t.ex. handla om att myndigheten anger andra geografiska avgränsningar som nämnden kan besluta om för det fall att den föreskrift som Kriminalvården har beslutat om skulle anses innebära en alltför ingripande inskränkning av den villkorligt frigivnes rörelsefrihet.

19. Genom sådana alternativa yrkanden – och, vid behov, processledning från övervakningsnämndens sida – kan det undvikas att den villkorligt frigivne i avvaktan på en slutlig prövning i domstol inte omfattas av någon föreskrift om vistelse, trots att det finns behov av en sådan. I samma syfte kan det finnas skäl för Kriminalvården att framställa alternativa yrkanden även vid prövning i domstol. Myndigheten har där också möjlighet att framställa interimistiska yrkanden om vad som ska gälla i avvaktan på ett slutligt beslut om saken (se 26 § andra stycket ärendelagen).

Ändrade och nya föreskrifter

20. Om det finns anledning till det, får Kriminalvården under prövotiden besluta om ändrade eller nya föreskrifter (26 kap. 18 § brottsbalken). Kriminalvården kan alltså ersätta en föreskrift om vistelse med en ny föreskrift. Inget hindrar heller att Kriminalvården, om det finns skäl för det,

beslutar om nya föreskrifter som ska gälla utöver de som tidigare har beslutats. Det kan t.ex. handla om att myndigheten lägger till ett område där den villkorligt frigivne inte får vistas, utöver de områden som angetts i en tidigare föreskrift.

21. Det kan alltså förekomma att Kriminalvården vid olika tillfällen beslutar föreskrifter om vistelse med avseende på samma person. Med hänsyn till den ingripande karaktären av sådana beslut är det av största vikt att det för den enskilde inte råder någon tvekan om vilken eller vilka föreskrifter som han eller hon har att rätta sig efter (jfr p. 15). I förekommande fall bör Kriminalvården därför tydligt ange hur ett senare beslut förhåller sig till ett tidigare beslut. Om inte annat tydligt framgår, bör den enskilde kunna utgå från att det är endast den senast av Kriminalvården beslutade föreskriften som gäller och att den således ersätter tidigare föreskrifter.

22. Om ett beslut om en särskild föreskrift har ersatts av ett nytt beslut, kan ett överklagande av det första beslutet inte prövas (jfr ”Det nya reseförbudet” NJA 1985 s. 235). Är det däremot så att flera beslut gäller vid sidan om varandra utgör ett senare fattat beslut inte något hinder mot en överprövning av ett tidigare beslut.

Bedömningen i detta fall

23. Efter det att Kriminalvården fattade det beslut med föreskrift om vistelse som undanröjdes av övervakningsnämnden fattade Kriminalvården ett nytt sådant beslut. Det senare beslutet avsåg samma tidsperiod som det första beslutet och de geografiska områden som angavs i besluten var delvis överlappande. Det kan inte uppfattas på annat sätt än att det senare beslutet ersatte det tidigare beslutet. Kriminalvårdens överklagande av övervakningsnämndens beslut om undanröjande borde därför inte ha tagits upp till prövning (se p. 22).

24. Tingsrättens och hovrättens beslut ska således undanröjas och Kriminalvårdens överklagande av övervakningsnämndens beslut ska avvisas.

25. MAs yrkande om förordnande av offentlig försvarare kan inte lagligen bifallas. Detsamma gäller hans yrkande om ersättning för rättegångskostnader (jfr 32 § ärendelagen).

I avgörandet har deltagit justitieråden Agneta Bäcklund, Sten Andersson, Stefan Johansson, Johan Danelius (referent) och Christine Lager
Föredragande har varit justitiesekreteraren Charlotta Hallgren